

NĚKOLIK ÚVAH NAD LENINOVÝMI MYŠLENKAMI O DRUŽSTEVNICTVÍ A JEJICH AKTUÁLNOSTI

F. MYSLIVEČEK

Jednou z oblastí, která je spjata s Leninovým přínosem k teorii výstavby socialismu, je úloha a využití družstevnictví v období přechodu od kapitalismu k socialismu. Leninovy myšlenky o družstevnictví vešly do historie pod názvem Leninův družstevní plán.

Rádi bychom do diskuse přispěli několika úvahami. Avšak k tomu, abychom mohli ocenit Leninův přínos v této oblasti, je podle našeho názoru nutné zmínit se o úloze, kterou socialistické hnutí koncem 19. a začátkem 20. století zemědělskému družstevnictví přikládalo. Teprve potom můžeme odpovědět na otázku, v čem na toto pojetí V. I. Lenin navázal a v čem a jak je pozitivně dále rozvinul.

ÚLOHA PŘIKLÁDANÁ ZEMĚDĚLSKÉMU DRUŽSTEVNICTVÍ V SOCIALISTICKÉM HNUTÍ KONCEM 19. A ZAČÁTKEM 20. STOL.

Pochopit tuto úlohu znamená vysvětlit, jak se v tomto období chápaly základní směry vývoje zemědělství, jaké odpovědi se kladly na otázku: kam, k jakým výrobním a sociálně ekonomickým formám zemědělství zákonitě směřuje?

Odpovědi na tyto otázky nalezneme zformulovány v Kautského práci „Agrární otázka“, napsané v r. 1898. Tato práce se stala v sociálně demokratickém hnutí teoretickou a metodologickou platformou jak pro formulování agrárního programu dělnického hnutí v období boje proti kapitalismu, tak pro období po vítězné proletářské revoluci. Je známo, že Lenin si této Kautského práce velmi cenil.

Jak tedy odpovídá Kautsky na otázky týkající se základních vývojových tendencí zemědělství? Předem nutno říci, že Kautsky hledá odpovědi nejen ve vývoji samotného zemědělství, ale hlavně v nezemědělských výrobně ekonomických odvětvích a zejména ve vývojových tendencích průmyslu: zde všude velmi rychle probíhá koncentrace a centralizace výroby a kapitálu, snižuje se — relativně i absolutně — váha drobných výrobců zboží. V konkurenci s kapitálově silnou velkovýrobou podléhají drobní zboží výrobci, likvidují svou výrobu a odcházejí jako námezdní dělníci pracovat do velkých kapitalistických podniků. Zánik a proletarizace malovýrobců byl na přelomu našeho století jevem teoreticky téměř exaktně dokazatelným, v praxi zřejmým a empiricky plně ověřitelným.

V zemědělství zákony koncentrace a centralizace výroby působí obdobně; zemědělství je součástí celkové kapitalistické ekonomiky a všeobecné zákonitosti v této ekonomice působící nemohou tudíž pominout ani zemědělství. „Společenský vývoj probíhá v zemědělství tímž směrem jako v průmyslu. Společenské potřeby i společenské podmínky mocně pudí zemědělství stejně jako průmysl k společenské velkovýrobě, jejíž nejvyšší formy spojí zemědělství a průmysl v pevnou jednotu.“ (Kautsky Agrární otázka, Praha 1959, str. 359.)

Ovšem v zemědělství jde o určitá specifika, která neovlivňují ani tak obsah vývojových trendů,ých jako spíše některé jejich dílčí stránky: v zemědělství — na rozdíl od průmyslu — je základním výrobním prostředkem půda, jejíž pomocí výrobci vyrábějí potraviny, tedy užité hodnoty, které sami spotřebovávají. Vedle masy malovýrobců existují v zemědělství velké kapitalistické podniky, používající stroje a námezdní síly ve velkém rozsahu a produkcující potraviny nepoměrně levněji než drobní výrobci. Velké podniky budou proto vítězit i zde. Avšak nové kapitalistické podniky nemohou v zemědělství vznikat vedle malých závodů a nezávisle na nich, jako tomu bylo a je v průmyslu, ale jedině na základně předcházející likvidace malých závodů. Neboť velký kapitalistický podnik znamená též velkou koncentraci půdy a námezdních sil — to i ono může získat jediné cestou likvidace zemědělských malovýrobců. Protože však rolník vyrábí potraviny, může — za cenu nadměrné práce a podprůměrné spotřeby — po určité období kapitalistické konkurenci vzdorovat. A to dokonce tím lépe, čím méně je zatažen do trhu a tudíž čím méně podléhá jeho zákonitostem.

Protože však rolník je stále víc a víc do tržních transakcí zatahován, stále víc je tímto trhem ovlivňován a jeho osud je zpečetěn. Dříve či později ho v boji s produktivnější a efektivnější kapitalistickou velkovýrobou stihne týž osud, jaký stihl zbožního malovýrobce ve městě.

Řešením problému by bylo zřízení družstevního velkostatku jako jisté alternativy a protíváhy velkostatku kapitalistického. Kdyby se zemědělští malovýrobci zřekli svého soukromého vlastnictví a založili výrobní družstvo, pak by získali všechny výhody, jež má k dispozici velkostatek — možnost používání strojů, úspory na budovách a zařízeních, úspory spojené s komasací půdy, úspory při nákupech a prodejkách, možnost najmout si vyškolené zemědělské odborníky atd. A nejen to, získali by něco navíc, čím nedisponuje ani kapitalistický velkostatek. Výsledný efekt hospodaření (zisk), který stimuluje kapitalistického podnikatele, nikoli však jeho námezdní dělníky, by se stal — formou podílů na výsledcích družstevního hospodaření — stimulem pro všechny pracující v družstevním podniku. Toto znásobení zájmu a iniciativy by se muselo projevit jako nová produktivní síla a zvýšit — ve srovnání s obdobným kapitalistickým podnikem — konečný efekt družstva.

Kautsky o tom píše: „Je zřejmé, že družstevně obhospodařovaný velký statek se může zmocnit všech výhod velkovýroby, kterých lze družstvy pro nákup surovin, strojními družstvy, úvěrními družstvy a prodejními družstvy dosáhnout jen poskrovnu a neúplně, nebo kterých nelze pouze družstvy tohoto druhu dosáhnout vůbec. Zároveň však musí družstevně obhospodařovanému statku připadnout k dobru výhoda, která vyplývá z převahy práce pro vlastní užitek nad prací námezdní. Takové družstvo by se muselo ukázat nejen jako rovnocenné kapitalistickému velkozávodu, ale dokonce by mělo proti němu přednost.“ (Str. 165.)

Je ale pozoruhodné, říká dále Kautsky, že žádný zemědělec o založení takového výrobního družstva neuvažuje. A to přesto, že existují příklady úspěšné společné družstevní práce a jež také ve své knize uvádí. Ukazuje, že vedle mzdy, kterou každý člen jednoho takového družstva za vykonanou práci dostával (tato mzda se rovnala mzdě námezdních dělníků na kapitalistických statcích), vyhlídka na podíl ze zisku se ukázala tak silným podnětem k práci, že družstevníci „vykonali za den dvakrát více práce než námezdní dělníci v okolí“. Kde je tedy příčina, že rolníci neprojevují o výrobní družstva zájem a proč se omezují jen na nedostatečné „utušující léky“? (Kautsky má zde na mysli to, že se tu a tam objeví družstevní hřebčínec, meliorační družstvo apod., tedy družstva, jež nezasahují hlavní odvětví zemědělské činnosti.)

Tato příčina tkví, podle Kautského, v samotné podstatě kapitalistických poměrů: vlastnictví půdy je jedinou sociální jistotou rolníka a čím víc roste počet obyvatelstva, tím větší je tlak na půdu, touha po půdě a zoufalé lpění na této jistotě. Rolník se své půdy ve prospěch družstva za kapitalismu nevzdá a vzdát nemůže, neboť „v dnešní společnosti je nepochybně založení takového podniku skokem do tmy, experimentem, při němž se jednotlivý účastník nemůže spoléhat na své vlastní schopnosti — jako například obchodník, který se pouští do odvážných spekulací — ale při němž jeho vlastní úspěch úplně závisí na schopnostech, na smyslu pro kolektiv a na disciplíně ostatních...“ (str. 170.). „Zavěst družstevnictví do výroby“, píše dále Kautsky, „to dokáží jedině živly, které nemají co ztratit, leda své okovy, živly, které kapitalistický závod vyškolil ve společenské spolupráci, v nichž organizovaný boj proti kapitalistickému vykořisťování vychoval družstevní ctnosti, důvěru v družstevní celek, odevzdanost celku, dobrovolné podřízení se celku“. (Str. 171.)

Za kapitalismu mohou tedy výrobní zemědělská družstva založit prakticky pouze zemědělští dělníci. Zemědělci s určitým vlastnictvím výrobních prostředků tento „skok do tmy“ neučiní. To však „neznamená nic jiného, než že je vyloučeno, aby se družstevnictví mohlo stát za kapitalistického výrobního způsobu pro rolníka prostředkem, kterým by se zmocnil všech výhod velkovýroby...“ (Str. 172.)

Avšak podstatně jinak tomu bude v případě vítězné proletářské revoluce. Základní vývojová tendence — nahrazování zaostalé a málo produktivní malovýroby modernější, ekonomicky progresivnější a všestranně efektivnější velkovýrobou — se bude samozřejmě prosazovat i nadále, neboť to je objektivní vývojový proces. Nepůjde však již o velkovýrobu kapitalistickou, ale o velkovýrobu socialistickou, v níž klíčovou roli bude mít družstevní zemědělská velkovýroba. V podmínkách vítězné socialistické revoluce družstevní výrobu nebudou už organizovat jenom ti, kteří nemají co ztratit, tedy zemědělský proletariát, ale též rolníci — vlastníci. Vítězný proletariát se chopí iniciativy a vytvoří „podmínky, které umožní přejít také řemeslníkovi a rolníkovi — a to ne pouze ideálně, jako dnes, ale skutečně — k družstevní velkovýrobě“. (Str. 172.)

Vzniká otázka: jaké jsou to podmínky, jež umožní v podmínkách vítězné socialistické revoluce i vlastníkům výrobních prostředků přechod k družstevní velkovýrobě?

Velké kapitalistické podniky v zemědělství budou zestátněny a za pomoci státu se ještě dále zvýrazní jejich ekonomická progresivnost ve srovnání s malovýrobou. To se také promítne do podstatně lepšího postavení pracujících v socialistickém

velkopodniku, a „čím lepší bude dělníkovo postavení ve velkovýrobě, čím kratší bude jeho pracovní doba, čím vyšší bude jeho mzda, čím zajištěnější bude jeho příjem“ — tím snadněji se zřekne malovýrobce své zdánlivé samostatnosti. Socialistický velkozávod poskytne svým členům tak hmatatelné výhody, že převážná většina rolnictva dá nepochybně přednost novému způsobu výroby.

Kautsky píše: „Nejdokonalejších výrobních prostředků lze zajisté používat jen ve velkovýrobě a socialistický režim se také bude muset snažit o její nejrychlejší rozšíření. Aby však pohnul rolníky k tomu, aby spojili svá pole a tím přešli k družstevní nebo komunální velkovýrobě, k tomu nebude zapotřebí metody vyvlastnění. Ukáže-li se družstevní velkovýroba pro družstevního dělníka výhodnější, pak bude příklad zestátněných velkostatků dostačovat, aby rolníky podnítil k napodobování. Velké překážky, které dnes stojí v cestě družstevního zemědělství — nedostatek příkladu, riziko, nedostatek kapitálu — pak odpadnou...“ (str. 505).

Riziko, s nímž byla spojována nechuť rolníků zakládat výrobní družstva za kapitalismu, nyní mizí; založení družstva není již „skokem do tmy“, protože zde bude náležitá jistota — proletářský stát, který bude mít nejen zájem na udržení družstevní velkovýroby, ale též na jejím stálém zdokonalování. Vždyť „socialistický režim se bude muset už v zájmu výživy lidu snažit o to, aby vytvořil pro zemědělce tak výhodné postavení, jak jen to bude možné“ (str. 504).

Nejdokonalejší výrobní prostředky se budou do zemědělských družstev dostávat nikoli prostřednictvím tržních vztahů, prostřednictvím koupě a prodeje, ale přímo. Organizování socialistického výrobního způsobu bude probíhat na základě likvidace trhu a zbožně peněžních vztahů na základě přímých naturálních vztahů mezi jednotlivými ekonomickými buňkami. „Zatlačování z b o ž n í v ý r o b y p r o s t o u v ý r o b o u užitných hodnot poskytuje dále možnost, aby hypotéckární úroky a jiné dávky rolníků, pokud se ještě budou platit, se přeměnily z peněžních plnění v naturální dodávky, což znamená pro rolníka nesmírnou úlevu. Proletářský režim má však též svrchovaný zájem na tom, aby rolníkova práce byla co nejproduktivnější, tj. aby mu opatřil nejlepší technické pomůcky. Místo toho, aby sociální demokracie rolníka vyvlastnila, dá mu k dispozici nejdokonalejší výrobní prostředky, které mu byly za kapitalistické éry úplně nedostupné.“ (Str. 504—505.)

Zbývá odpovědět ještě na jednu otázku: jaká politika bude socialistickým režimem prováděna vůči těm rolníkům, kteří přes všechny zjevné praktické důkazy o výhodách družstevní velkovýroby se přece jen nebudou chtít vzdát svého soukromého hospodaření?

Zde je nikoli nezajímavá odpověď Kautského: „Neparazitní rolnické malozávody, tj. ty závody, které ještě plní důležité funkce v hospodářském životě, stanou se však rovněž články společenské výroby, stejně jako řemeslné závody, i když nadále zůstanou ve své zdánlivé izolaci. Společnost získá nad nimi ještě větší moc než nad řemeslníckými závody zestátněním hypoték a zestátněním zemědělského průmyslu, na němž jsou zemědělci závislí.

Rolníci se však nemusí obávat, že budou touto závislostí poškozeni. Závislost na státu je v demokratickém režimu v každém případě příjemnější než vykořisťování hrstkou cukrobaronů. Stát nejen rolníkovi nic nezvezme, ale mnoho mu dá. Rolníci a zemědělští dělníci musí být při přechodu od kapitalistické k socialistické společnosti zvláště vysoce ceněnými pracovními silami.“ „Vzhledem k tomu všemu, vzhledem k zájmu, který musí mít socialistický režim na nerušeném průběhu zemědělské výroby, vzhledem k velké společenské důležitosti, které pak rolnické obyvatelstvo dosáhne, je přímo nemyslitelné, že by se zvolila metoda násilného

vyvlastnění, aby se rolnictvo přesvědčilo o výhodách dokonalejšího výrobního způsobu.“ (Str. 503—504 a 505.)

Víc jak půlstoletí bouřlivého vývoje je nepochybně všestranným kritériem a nezaujatým soudcem všech výše uvedených názorů. Avšak v této souvislosti o toto nejde, i když by bylo zajisté velmi zajímavé ukázat, co na uvedených názorech bylo ve své době správné a co nikoli, co vývoj do dnešního dne potvrdil a co vyvrátil. To by si vyžadovalo většího samostatného pojednání. Náš cíl je skromnější — co nejpřesněji interpretovat názory (použití tolika citátů je podmíněno snahou o tuto přesnost), které v socialistickém dělnickém hnutí na řešení agrární otázky existovaly.

Jak jsme viděli, myšlenka velkých zemědělských družstevních podniků byla odvozována od obecných vývojových tendencí a jako socialistická alternativa velkých kapitalistických zemědělských podniků. Realizovat tuto myšlenku bylo možno až po vítězství socialistické revoluce — prostřednictvím vlivu nacionalizovaných a vysoce efektivních (dříve kapitalistických) velkostatků na myšlení rolnictva, vlivu, který u rolníka vyvolá touhu a potřebu napodobit takovou velkovýrobu formou výrobního družstva.

Příklad, společenská pomoc, dobrovolnost a odmítání násilí vůči rolníkům se jako červená nit táhne celou „Agrární otázkou“. Kautsky cituje v závěru své práce Engels, který r. 1894 na otázku: „Jaký je tedy náš poměr k malorolnictvu? A jak budeme vůči němu postupovat v den, kdy nám připadne státní moc?“ odpověděl: „Předně je rozhodně správná věta francouzského programu, že předvídáme neodvratný zánik malorolníka, ale nejsme nikterak povoláni k tomu, abychom jej svými zásahy urychlovali.

A za druhé je právě tak zřejmé, že nemůžeme, až budeme mít státní moc, pomýšlet na to, abychom malorolníka násilně vyvlastnili (ať už za náhradu nebo bez ní), tak jak jsme nuceni to učinit s velkostatkáři. Náš úkol vůči malorolníkům je především převést jejich soukromé hospodářství a soukromé vlastnictví v družstevní, ne násilím, nýbrž příkladem a poskytováním společenské pomoci k tomuto účelu. A zde máme ovšem dosti prostředků, jak ukázat malorolníkům výhody, které již dnes musí pochopit.“ (Str. 507—508.)

Po tomto nutném exkursu do vzdálenější historie obraťme svou pozornost k Leninovi. V čem tedy V. Í. Lenin — aniž bychom si činili nárok na vyčerpávající odpověď — na výše uvedené myšlenky navázal, v čem a jak je dále rozvinul?

LENINOVY MYŠLENKY O DRUŽSTEVNICTVÍ

Vztah V. I. L e n i n a k družstevnictví — jednak k družstvům obecně, jednak k zemědělským výrobním družstvům zvláště — je podle našeho názoru v období válečného komunismu a v období NEPu rozdílný. V období válečného komunismu Lenin vychází z výše uvedených principů socialistické přestavby zemědělství, tyto principy konkretizuje, rozvíjí a obohacuje o nové momenty. Po r. 1921 — v souvislosti s přechodem k nové hospodářské politice a tudíž s přechodem na nové cesty konstituování socialistické společnosti — rozvíjí Lenin novou koncepci družstevnictví, aniž by ovšem ustupoval od obecných zásad konstituování, fungování a ekonomicko-společenské funkce kolektivních zemědělských podniků.

Pojetí družstevnictví v období válečného komunismu

Toto období je charakterizováno neobyčejně svízelnými ekonomickými a politickými podmínkami. Světová válka a po ní válka občanská, boj s interventy a vnitřní kontrarevolucí zemi vyčerpaly a ochudily. Krajní nedostatek všeho —

potravin, průmyslových spotřebních výrobků i zásob pro průmyslovou výrobu — zcela zákonitě vyvolával tendence k silné a přísné centralizaci. Tyto podmínky si přímo vynucovaly zrušení trhu a tržních vztahů prakticky se všemi jejich atributy, to jest obchodem v ekonomickém i institucionálním smyslu, cenami, penězi, úvěrem atd. Přísná regulace spotřebních předmětů i výrobních prostředků byla jen logickým výrazem těchto podmínek a stala se *conditio sine qua non*.

Avšak, jak ukazují poslední výzkumy (K o u b a a kol. 1968, diskuse v časopisu Politická ekonomie 1967), nebyly to jenom materiální podmínky, jež vyvolávaly tlaky na centralizaci a státní regulaci ekonomického i neekonomického života. Svou úlohu tu sehrály i názory na socialismus jako na ekonomiku netržní; trh, tržní mechanismus, zisk, vliv cen na výrobu atd. — to vše bylo spojováno s kapitalistickým charakterem společnosti a bylo jen logické, že s likvidací kapitalistických vztahů mizí i tyto jevy. Místo živelnosti a anarchičnosti měly nastoupit přímá centrální regulace a plánovitý rozvoj ekonomiky.

Praxe válečného komunismu byla tak výsledkem dvou, stejným směrem působících a vzájemně se podporujících sil: objektivních podmínek, v nichž se společnost nalézala a teoretických představ o socialismu, jež byly předtím v socialistickém hnutí rozšířeny a běžně přijímány.

Je pochopitelné, že za ekonomicko-společenských podmínek, jaké v Rusku v letech 1919—1920 existovaly, nemohlo se družstevnictví jako takové prakticky uplatnit. Tím méně, že obchod byl obecně považován za vysloveně kapitalistický element, byl ztotožňován s lichvou, obohacováním, okrádáním druhých atd. Z obou výše uvedených příčin byla družstva přímo podřízena státním orgánům, přeměněna ve spotřební komuny a prakticky likvidována.

Ovšem i v tomto období — koncem r. 1919 bylo v Rusku okolo 6000 kolektivních výrobních podniků, 4000 artělů a 2000 komun — sovětská vláda podporovala kolektivní zemědělské podniky, vzniklé nikoli zestátněním kapitalistických velkostatků, nýbrž převážně sdružením hospodářství vesnické chudiny.

Lenin v tomto období konkretizoval a rozpracoval — praxe k tomu samozřejmě přímo vyzývala — řadu tezí o řešení agrární otázky v podmínkách diktatury proletariátu. Mnohé z těchto tezí mají obecnou platnost a přímo programový charakter.

Jednou z takových nikoli nedůležitých otázek byla vzájemná souvislost ideologické práce a úlohy objektivních faktorů. Na jedné straně Lenin oceňoval propagandu a teoretické zdůvodňování významu zakládání velkých podniků s pospolným obděláváním půdy. Prapaganda byla nutná, aby se v širokých vrstvách rolnictva vzbudil prvotní zájem o nové. „Propaganda je ovšem nezbytná a opakování se nemusíme bát, protože to, co se nám zdá opakováním, nebude možná pro mnoho set a tisíc rolníků opakováním, nýbrž poprvé objevenou pravdou“ (L e n i n, Vybrané spisy II, Praha 1951, str. 517).

Tato propaganda — má-li jí rolník uvěřit — musí být spojována s konkrétními pozitivními fakty, s příklady skutečných výhod kolektivní výroby.

Ve svém Referátu o práci na venkově Lenin upozorňoval, že u rolníka existuje předpojatost vůči velkému hospodářství: „Bude-li velké hospodářství, budu opět podruhem“ — tak uvažuje rolník, což je s ohledem na jeho dlouholeté nepříznivé zkušenosti s velkými podniky zcela pochopitelné. Avšak odstranit tuto předpojatost nelze ani slovy, ani násilím. „Jednat zde pomocí násilí, znamená přivést celé dílo ke zkáze. Zde je třeba dlouhotrvající výchovy. Rolníkovi, který nejen u nás, nýbrž i na celém světě je člověk praxe a realista, musíme na konkrétních příkladech dokazovat, že *komunija* je nejlepší. Ovšem nic kloudného z toho nevzejde, budou-li se na venkově objevovat ukvapení lidé, kteří si vyrazili z města na venkov, přijeli, poklábosili, nadělali všelijaké intelektuálské nebo i neintelektuálské různice

a když si s kdekým vynadali, zase odjeli.“ „Není nic pošetilejšího, než když lidé, neznající zemědělství a jeho osobitosti, lidé, kteří se vrhli na venkov pouze proto, že zaslechli o užitečnosti společenského hospodářství, že jsou znaveni životem ve městě a chtějí pracovat na venkově — když takoví lidé se pokládají ve všem za učitele rolníků. Není nic pošetilejšího, než sama myšlenka, že lze něco pořídit násilím v hospodářských vztazích středního rolníka.“

„Je-li řečeno, že je nutno usilovat o dobrovolnou dohodu, znamená to, že je nutno rolníka přesvědčovat a že je ho nutno přesvědčovat prakticky. Rolníci se nedají přesvědčit slovy a činí velmi dobře, že se nedají. Bylo by špatné, kdyby se dávali přesvědčit pouhým pročením dekretů a agitačními letáky. Kdyby se dal tímto způsobem předělat hospodářský život, nestála by celá tato přestavba za zlámanou grešlí. Je třeba nejprve dokázat, že takové sdružování je lepší, sjednotit lidi tak, aby se opravdu sdružili a nevjeli si do vlasů, je jim třeba dokázat, že je to výhodné. Tak pojímá věc rolník, tak ji pojímají naše dekreta.“ (Str. 441—443.) Lenin upozorňuje, že násilí vyvolává jen odpor a že komuna se někdy stává dokonce heslem proti komunismu vůbec. Zahnat do komun rolníky násilím označuje za nesmyslné pokusy. Znovu a znovu se k otázce dobrovolnosti vrací — myšlenku, že rolnictvo nesmí být v žádném případě vyvlastněno, chápe Lenin naprosto neformálně.

Avšak i pomoc státu kolektivním zemědělským podnikům musí být nějak ohraničena: „... sdružení, artěly a kolektivní organizace jsou novotou a tato novota se neujme, nebude-li ji podporovat dělnická třída, která je u moci. A aby se tato novota ujala, pak vzhledem k tomu, že stát ji poskytuje peněžitou a všelikou jinou pomoc, musíme věc zařídit tak, aby se to u rolníků nesetkalo s posměchem. Musíme se vždycky obávat toho, aby rolník o členech komuny, o členech artělů a sdružení neřekl, že to jsou vyžírači státu, kteří se liší od rolníků jen tím, že se jim dostává výsad. Dostane-li někdo půdu a ještě z miliardového fondu podporu na stavbu hospodářských budov, bude si každý hlupák žít o něco lépe než prostý rolník. Co je v tomhle komunistického a jaké je to zlepšení — řekne rolník — zač si jich máme vážit?“ (Str. 518—519.)

To byl nepochybně nový pohled na otázku materiální pomoci vznikajícím a již vzniklým kolektivním výrobním podnikům. Lenin přímo požadoval vypracovat určité metody, jejichž pomocí by se kolektivní hospodářství nejen neizolovalo od okolních rolníků, ale naopak těmto rolníkům zcela neformálně a nefilantropicky pomáhala. Šlo o to, aby se veškerá pomoc komunám a artělům — právě přes tyto podniky — jaksi přelévala do hospodářství individuálně hospodařících rolníků, ekonomicky jim pomáhala, získávala jejich sympatie a postupně je přesvědčovala o možnostech kolektivní zemědělské výroby.

V. I. Lenin nikdy nepochyboval o tom, že odstranit zaostalé malovýrobní zemědělství lze jediné za přetvářející a revolucionizující úlohy nových výrobních sil. Proto hovořil o potřebě mít 100 tisíc dokonalých traktorů, které by mohly získat středního rolníka pro *komuniju*. V Původním náčrtu tezí o agrární otázce je tato myšlenka zformulována takto: „Vítězství socialismu nad kapitalismem a upevnění socialismu lze pokládat za zajištěné teprve tehdy, až proletářská státní moc ... přebuduje veškerý průmysl na základech kolektivní velkovýroby a nejmodernější technické základny (založené na elektrifikaci celého hospodářství). Jedině to umožní, že města budou s to prokazovat zaostalému a roztržitému venkovu takovou radikální technickou a sociální pomoc, která vytvoří materiální základnu obrovského vzestupu produktivity polní a vůbec zemědělské práce, a tím, silou příkladu a nadějí na vlastní užitek přiměje drobné zemědělce, aby přecházeli ke kolektivní strojové velkovýrobě v zemědělství“. (Str. 627.)

Jak vidíme, Lenin navazuje na tu koncepci konstituování socialismu, která byla v dělnickém socialistickém hnutí obecně rozšířena: velkovýrobní zemědělské podniky jako příklad pro malovýrobce, dobrovolnost a velká přetvářející role průmyslu. To vše Lenin přejímá, konkretizuje a dále rozvádí. A to vše při omezení a praktické likvidaci zbožně peněžních vztahů.

Leninovy myšlenky o družstevnictví v období NEPu

V r. 1921 dochází k radikálnímu obratu v hospodářské politice. Tento obrat lze stručně charakterizovat jako přechod od naturálního, netržního pojetí socialismu k socialismu využívajícího trhu a tržních kategorií. Obchod je sice i nadále považován za víceméně kapitalistický a nesocialistický element, ale za situace, kdy proletariát má v rukou státní moc, disponuje základními výrobními prostředky, má v rukou dopravu, finance a vůbec všechny rozhodující společensko-ekonomické pozice v zemi, je možné a v konkrétním případě dokonce naprosto nutné, pozitivních funkcí trhu a zbožně peněžních vztahů využít. Uzrála myšlenka, že v daných podmínkách nelze stimulační funkce tržního mechanismu ničím nahradit.

Toto je základní rozdíl v pojetí výstavby socialismu a z tohoto zorného úhlu je podle našeho názoru nutno nazírat myšlenky o družstevnictví, které Lenin v období NEPu vyslovil. Je ovšem pravda, že obnova tržních vztahů byla chápána jako ruské specifikum, podmíněné obrovskou zaostalostí, masou malovýroby a všeobecně nízkou úrovní výrobních sil. Avšak historie zná nemálo případů, kdy to, co se ve své době považovalo za specifické, podmíněné zcela konkrétními okolnostmi, se nakonec ukázalo platným v daleko širším měřítku, a kdy naopak to, co se vydávalo za platné všeobecně, se ukázalo úzce historicky podmíněným.

Pokud jde o zemědělství, obrat v ekonomických vztazích — tím, že se upustilo od monopolního státního výkupu veškerých zemědělských „přebytků“, že byla stanovena naturální daň, po jejímž zaplacení mohl rolník přebytky volně disponovat, tj. obchodovat — znamenal i radikální změnu v pohledu na rolníka. Dříve se totiž snaha rolníka vyhnout se totálnímu výkupu — výkupu za pevné ceny, jež ale spolu s povinností odevzdat veškerou tržní produkci nejvíce rozlaďovaly — hodnotila jako protispoločenská a kapitalistická spekulace (v jistém smyslu nikoli neprávem). Nyní se legálně připustilo, že rolník jako výrobce zboží nemůže neusilovat získat za svou hodnotu protihodnotu a to prostřednictvím trhu, prostřednictvím koupě a prodeje. Právě naděje na výhodnou obchodní transakci je stimulem, pobízejícím výrobce zboží k maximální produktivitě.

Jaké byly názory V. I. Lenina na družstevnictví v tomto období? V čem Lenin vybočil z dřívějšího pojetí družstevnictví, jaký je rozdíl mezi pojetím družstevnictví v období válečného komunismu a v období NEPu?

Socialistické dělnické hnutí přikládalo družstevnictví za kapitalismu — tzn. družstvům hlavně v oblasti nevýrobní, protože ve výrobní oblasti mělo úlohu nepatrnou — určitý omezený význam. Avšak toliko za kapitalismu — v úvahách o budoucí socialistické společnosti a při jejím vytváření se již toto družstevnictví prakticky neobjevovalo. V těchto úvahách naprosto dominovalo zemědělské výrobní družstvo jako kolektivní zemědělský velkovýrobní podnik. Lze říci, že socialistické dělnické hnutí před první světovou válkou v teorii výstavby socialismu prakticky anulovalo úlohu nevýrobního družstevnictví.

Domníváme se, že tomu tak bylo ze dvou hlavních příčin:

Za prvé bylo tomu tak proto, že v dané době, tj. koncem 19. a začátkem 20. stol., nevýrobní družstevnictví nemělo pro zemědělské malovýrobce podstatný význam. Navíc se výhod družstevnictví prakticky zmocnil kapitál. Bylo to patrné

zejména při družstevnictví hypotečním, výrobním (družstva na obdělávání půdy parními stroji byla výhradně družstva kapitalistická), ale bylo tomu víceméně tak i při odbytu, tedy při družstevnictví prodejním. Kautsky píše, že prodejní družstva by mohla být ve větší míře pro malovýrobce prospěšná jedině tehdy, „když bude možné přivést jednotlivé členy družstva k jednotné výrobě podle jednotného plánu a jednotnými prostředky. Vyhledky v tomto směru jsou nepatrné...“ (str. 162). Určitý význam pro malovýrobu měla družstva nákupní a zejména družstva úvěrní, poskytující nevelký osobní úvěr (např. Raifeisenky).

Odtud potom závěr: „Chtějí-li se drobní zemědělci pomoci družstevnictví skutečně zmocnit výhod zemědělství provozovaného ve velkém, nesmí chodit po postranních cestách, ale musí vyrazit rovnou k svému cíli, nesmí se omezovat na pole obchodu a lichvy, nýbrž musí se vydat na pole, které je pro zemědělce rozhodující — na pole vlastního zemědělství“. (Str. 164—165.)

Druhý důvod, jenž zřejmě vedl k podcenění družstevní myšlenky v období vítězné socialistické revoluce, vyplýval z netržního pojetí socialistické ekonomiky. Veškeré družstevnictví bylo tak či onak spjato za kapitalismu s obchodní činností, s koupí a prodejem a tudíž i s takovými kategoriemi jako jsou zisk, náklady, rentabilita apod. Snaha o dobré hospodářské výsledky musela být pochopitelně vlastní i družstvům a tedy i družstva nemohla ignorovat obecné ekonomické principy, nechtěla-li skončit úpadkem. Jenomže toto vše bylo spojováno a přímo ztotožňováno s kapitalistickými poměry a proto se též socialistické dělnické hnutí dívalo na takovéto družstevnictví jako na kramářství, budoucího socialismu naprosto nedůstojné. Proto se pro družstevnictví tohoto typu v ekonomické teorii socialismu místo nenašlo. „Postranní cesty“, spojené navíc s obchodem, jak je z výše uvedeného citátu Karla Kautského patrné, z této teorie zmizely; zůstal toliko konečný cíl — velkovýrobní zemědělský družstevní podnik.

Není tudíž divu, že v praxi po r. 1917, uvážíme-li navíc velmi obtížné konkrétní podmínky, trvalo podceňování družstev a že toto podceňování se protahovalo do doby, kdy už bylo třeba dívat se na družstevnictví principiálně zcela jinak. V. I. Lenin o tom píše: „Přestřelili jsme, přecházejíce k nové hospodářské politice, nikoli v tom směru, že jsme vyhradili příliš mnoho místa zásadě svobodného průmyslu a obchodu, nýbrž přestřelili jsme, přecházejíce k nové hospodářské politice v tom směru, že jsme nevzpomněli na družstevnictví, že nedoceňujeme nyní družstevnictví, že jsme už začínali zapomínat na obrovský význam družstevnictví...“ (str. 804).

Lenin pochopil, že podstatně změněné podmínky — likvidace buržoazní a nastolení proletářské moci na straně jedné a stimulující úloha tržních vztahů na straně druhé — otevírají zcela nové možnosti pro rozvoj družstevnictví v jeho nejrozumnějších formách, a že tento rozvoj družstev může vést nejen k všeobecnému povznesení výroby, ale — za předpokladu správné politiky — i k družstvům přímo v samotné výrobě.

Za hlavní článek rozvoje ekonomiky byla plným právem považována směna. Všeobecný rozvoj tržně peněžních vztahů se stal klíčem k „rozhybání“ churavějící ekonomiky. A v tomto procesu mělo družstevnictví sehrát významnou roli. Družstvo tak bylo přímo bytostně spojováno s obchodní činností, se směnou, trhem a tržními transakcemi. Družstvo sdružovalo své členy z „prospěchářských“ důvodů: „Když družstevník přijíždí do vesnice a zařizuje tam družstevní prodejnu, obyvatelstvo, přesně vzato, se toho nijak neúčastní, ale zároveň, řídíc se vlastním prospěchem, pospíší si, aby se pokusilo toho zúčastnit“. (Str. 805.) A dále: „Všecko nyní tkví v tom, umět spojit onen revoluční elán, ono revoluční nadšení,

kteří jsme již prokázali... s uměním být čilými a vzdělanými obchodníky, což plně postačuje pro dobrého družstevníka“ (str. 805).

Nešlo ovšem jenom o družstva v oblasti směny — Lenin měl na mysli i družstva drobných (domáckých) výrobců, kteří z místních surovinových zdrojů mohli vydatně přispívat k rozvoji směny a tím podněcovat vzestup zemědělské výroby.

Svým vznikem se družstvo, o němž je řeč, odlišovalo od podmínek vzniku zemědělského výrobního družstva v cílové podobě. Nikoli vysoký stupeň rozvoje průmyslu, ale naopak jeho krajně nízká úroveň si přímo vynucovala vznik a nejšířší rozmach družstevnictví. Správnou hospodářskou politikou podle tehdejších názorů by bylo dodat rolníkovi výměnou za všechny jeho přebytky nejrůznější průmyslové výrobky. Pokud takový průmysl, který by to mohl zabezpečit, neexistuje a pokud na druhé straně je zemědělství malovýrobního charakteru, pak „správnou politikou proletariátu, uskutečňujícího svou diktaturu v maloroľnícké zemi, je směna obilí za průmyslové výrobky, rolníkovi nezbytné“ (str. 685). A když už je obchod nutný, pak družstevnictví jako forma obchodu je prospěšnější a užitečnější než soukromý obchod...“ (str. 689).

Pokud jde o směnu, viděl V. I. Lenin význam družstevnictví v tom, že je to forma státního kapitalismu, což v daných podmínkách byla forma velmi výhodná: „Pokud naturální daň znamená svobodný prodej zbylých přebytků (neodebraných ve formě daně), potud se musíme vynasnažit, aby tento rozvoj kapitalismu — neboť svobodný prodej, svobodný obchod znamená rozvoj kapitalismu — byl uveden na dráhu družstevního kapitalismu. Družstevní kapitalismus se podobá státnímu kapitalismu v tom, že usnadňuje registraci, kontrolu, dozor a smluvní vztahy mezi státem (v našem případě státem sovětským) a kapitalistou. Družstevnictví jako forma obchodu je prospěšnější a užitečnější než soukromý obchod nejenom z uvedených důvodů, nýbrž i proto, že usnadňuje sjednocení a zorganizování miliónů obyvatel a později veškerého obyvatelstva od státního kapitalismu k socialismu“ (Str. 688—689).

Myšlenku o sjednocení obyvatelstva prostřednictvím družstevnictví rozvádí Lenin později v článku „O družstevnictví“. Lenin píše: „U nás opravdu, jelikož státní moc je v rukou dělnické třídy, jelikož této státní moci patří všechny výrobní prostředky, u nás opravdu zůstalo úkolem jen združstevnění obyvatelstva.“ (Str. 803.) Cožpak za takového postavení dělnické třídy „to není všecko, čeho je třeba, aby se z družstevního hnutí, z pouhého družstevního hnutí, na které jsme dříve pohlíželi svrchu jako na kramářské a na které, v jistém ohledu máme právo stejně pohlížet i nyní za nové hospodářské politiky, cožpak to není vskutku všechno, čeho je třeba k vybudování úplně socialistické společnosti? To ještě není vybudování socialistické společnosti, je to všecko, čeho je třeba a co postačuje k tomuto vybudování“. (Str. 803—804.) Růst družstev, říká Lenin, je pro nás totéž, co růst socialismu. Jde ovšem o takovou družstevní směnu zboží, které se skutečně zúčastňují masy obyvatelstva, jde o to, „abychom přiměli všechny lid k účasti na družstevních transakcích a to nikoliv k účasti pasivní, nýbrž aktivní“. (Str. 805.) Rozvoj družstevnictví prolomí izolovanost jednotlivých výrobců, v níž se doposud nacházejí, přispěje ke zvýšení jejich civilizační i kulturní úrovně.

Všemožný rozvoj družstevnictví má ovšem principiální význam i z hlediska „přechodu k novému řádu cestou pokud možno nejprostší, nejsnadnější a rolníkovi nejsrozumitelnější“ (str. 804). Socialismus nelze uskutečnit bez toho, aniž by se kterýkoli maloroľník mohl účastnit jeho vytváření. Aby tato účast byla účinná, je ovšem nutno ji materiálně stimulovat — proto je naprosto správné, aby se rolníkovi dostala za jeho družstevní aktivitu určitá prémie. (V dnešní terminologii

bychom řekli, aby se mu dostalo přiměřeného podílu z čistého družstevního důchodu, tedy ze zisku.)

Jakými cestami bude jednou dosaženo moderní zemědělské velkovýroby — to konkrétně Lenin neobjasňuje. Je to pochopitelné, uvážíme-li, v jaké situaci se společnost nalézala a jak různé prognózy se až příliš často ukázaly jako neplodné „věštění“. Avšak to, co v této souvislosti u Lenina ve sledovaném období nalézáme, není nezajímavé.

V článku „O naturální dani“ srovnává Lenin koncese s družstevnictvím jako formami státního kapitalismu. Ukazuje, že koncese jsou založeny na strojové velkovýrobě, družstevnictví na drobné, rukodělné, dokonce patriarchální práci. „Přechod od družstev malovýrobců k socialismu je přechod od malovýroby k velkovýrobě... Družstevní politika nám v případě zdaru přinese vzestup drobného hospodářství a usnadní jeho přechod — v neurčité lhůtě — k velkovýrobě podle zásad dobrovolného sdružování“. (Str. 689.)

V článku „Ke čtvrtému výročí říjnové revoluce“, který obsahuje klasickou myšlenku o tom, že nikoli přímo na podkladě nadšení, nýbrž pomocí nadšení, na podkladě osobního zájmu je nutno v malorolnické zemi budovat „pevné můstky“ vedoucí přes státní kapitalismus k socialismu, hovoří Lenin o úloze velkoobchodu: „Osobní zájem napomáhá zvelebování výroby; především a stůj co stůj potřebujeme zvýšit výrobu. Velkoobchod sjednocuje milióny drobných rolníků hospodářsky a budí jejich zájem, sdružuje je a vede je k dalšímu stupni: k různým formám spojení a sdružení přímo ve výrobě.“ (Str. 726.)

Toto byl vynikající postřeh — snad se zde odráží tušení, že v podmínkách diktatury proletariátu bude možné to, co se za kapitalismu Kautskému zdálo nemožné, aby totiž prodejní družstva přivedla jednotlivé své členy k jednotné výrobě podle jednotného plánu a jednotnými prostředky, což by byl nesporně velký krok kupředu.

Uvedené Leninovo pojetí znamená odlišný přístup k vytváření zemědělských velkovýrobních závodů ve srovnání s pojetím dřívějším: v představách socialistického dělnického hnutí rolník neměl „kramařit“, a pachtit se za tržními transakcemi. Rolník by byl přišel jaksí k hotovému: zde je vzorně vybudovaný a fungující velkozávod, takové a takové výhody má tento závod pro společnost a pro pracující v tomto závodě, založte si jej na družstevní základně. Vše, co k tomu bude zapotřebí, velkopřůmysl dodá.

Leninovo pojetí je jiné — je to aktivní účast rolníka na vytváření nového a to od samotného začátku. Tato účast je ovšem podmíněna a stimulována osobním zájmem a prospěchem, který z této účasti plyne. Ostatně je to logické, jakmile do hry vstupují zájmy a především zájmy hospodářské: má-li se rolník zúčastňovat jakékoli společné ekonomické transakce, musí mít naději, že tato účast — ať již jde o vynaloženou práci, či o naturální nebo finanční prostředky — mu přinese určité uspokojivé „zhodnocení“ vynakládané práce či prostředků. V opačném případě postrádá pro něho jakákoli aktivita smyslu a také ji nevynaloží.

Družstevnictví vede ve svých důsledcích k všeobecnému rozvoji výroby a výrobních sil. Družstevnictví se tak jeví jako nová výrobní síla, přicházející k dobru socialismu — a nejen to: družstevnictví je jakousi dráhou, po níž lze převést malovýrobu k těm nejproduktivnějším a nejefektivnějším výrobním formám.

Nutno ovšem říci, že i vznik a rozvoj družstevnictví musela společnost — alespoň zpočátku — materiálně podporovat. Proto Lenin hovořil o poskytování materiálních výsad družstvům, o bankovním úvěru, o půjčkách apod. Materiální podpora družstev se ovšem týkala družstevnictví obecně a ve spojení s jejich

ekonomicko-podnikatelskou činností. To bylo jiné pojetí pomoci než bylo to, o němž hovořil Lenin v období válečného komunismu, kdy upozorňoval na nebezpečí, že by se rolníci v komunách mohli stát „vyžírači“ státu.

Význam a aktuálnost Leninových myšlenek o družstevnictví nevidíme jen v tom, co se zpravidla označuje za principy Leninova družstevního plánu — to jest v otázce dobrovolnosti, příkladu a tedy v nutnosti vytváření vysoce produktivních a efektivních vzorových podniků a dále v otázce společenské pomoci nově vznikajícím družstvům. Tyto aspekty byly totiž s myšlenkou zemědělského výrobního družstevnictví spojovány víceméně vždy.

Přínos V. I. Lenina vidíme především v tom, že v období válečného komunismu formuluje některé zcela nové obecné momenty vzniku a fungování kolektivních výrobních podniků v zemědělství. Jak bylo uvedeno, šlo např. o vymezení vztahu subjektivních a objektivních faktorů při vytváření družstev, o vymezení určitých bariér materiální pomoci družstvům apod. Dále pak jeho přínos vidíme v tom, že Lenin v období nové hospodářské politiky — a tedy za existence stimulující úlohy zbožně peněžních vztahů — postřehl zcela nové možnosti využití všech možných forem družstevnictví jak k všeobecnému rozvoji výroby, tak jako jednoho z prostředků vedoucího ke konečnému cíli, tj. k vysoce produktivní velkovýrobě v zemědělství. To, co bylo v marxistické teorii nedoceno — totiž úloha zbožně peněžních vztahů a v té souvislosti i úloha různých „kramářských“ družstevních seskupení — se nyní dostalo do nového světla. Existence proletářské moci, státní vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků a ovládnutí rozhodujících ekonomických pák tyto nové cesty vývoje družstevnictví plně umožňovaly.

Pohled na družstevnictví se tak velmi podstatně změnil: družstevnictví se mělo stát prostředkem sjednocení výrobců a jejich zapojení do ekonomického života země, prostředkem vedoucím k postupnému odstraňování izolace výrobců a jejich začleňování do společenské dělby práce. Družstevnictví mělo přispět jak k oživení a růstu zemědělské výroby, tak k akumulaci prostředků, nutných počátku k obnově, později k industrializaci země. A nakonec — v neurčité lhůtě a podle zásad dobrovolného sdružování — mělo vést k vytvoření zemědělské velkovýroby.

Právě v tom — přesto, že ve své době bylo mnohé z uvedeného považováno za specifikum ruských podmínek — vidíme aktuálnost Leninových myšlenek o družstevnictví.

Nebylo by správné nezmínit se závěrem, alespoň stručně, o vztahu teorie a praxe. Většina z toho, o čem v období nové hospodářské politiky šlo, bylo chápáno jako záležitost specifická — my dnes využívání tržních vztahů v období výstavby socialismu i v socialismu samotném chápeme jako jev obecný.

Proto též směnu, obchod, zisk, atd. nechápeme jako nerozlučnou součást kapitalistických vztahů, jako jejich atribut; ztotožnění směny s její dočasnou kapitalistickou podobou bylo již v teorii a v praxi socialismu v podstatě překonáno.

Historické podmínky, které se pro socialismus koncem 20. let utvářely, byly značně složité. Skutečnost, že socialismus nevítězil v nejvyspělejších kapitalistických zemích, jak se původně předpokládalo, ale naopak v zemi sice obrovské, ale ekonomicky a společensky silně zaostalé, se s mimořádnou intenzitou projevila koncem dvacátých let. Pro socialismus vyvstaly dva problémy, které se v představách o socialismu dříve naprosto nevyskytovaly: koexistence socialismu a kapitalismu a v této souvislosti nutnost maximálního časového zkrácení cesty od zaostalosti k pokroku — od agrárního k průmyslovému charakteru země. Kapitalistické obklíčení se uzavíralo a nebezpečí imperialistického napadení nebylo možno vyloučit.

Mezinárodní postavení SSSR si koncem 20. let vynucovalo podstatné urychlení tempa ekonomického rozvoje. Byl vyhlášen a nastoupen kurs rychlé industrializace, budování těžkého průmyslu, těžkého strojírenství. Současně s tím se s neodvratnou nutností objevila otázka zdrojů industrializace, otázka pracovních sil a krytí jejich potřeb. Vnější zdroje SSSR prakticky k dispozici neměl (půjčky) a některé ani ze zásadních důvodů mít nemohl (kolonie, vykořisťování jiných zemí). Zdroje musely být odkryty převážně ve vlastní zemi a je jasné, že v malorolnické zemi tyto zdroje zvláště bohaté nejsou a navíc jsou „ukryty“ v malovýrobě. Nadvýrobek, který stát odčerpával ze svých podniků a z podniků kapitalistických, zdaleka nestačil — nezbylo, než obrátit pozornost k malovýrobě.

Otázka, jakými konkrétními formami zabezpečit akumulaci zdrojů a pracovní síly pro industrializaci, byla řešena praxí, a to všeobecným organizováním velkých zemědělských podniků — kolchozů. Industrializace získala tak rozsáhlou a zcela spolehlivou základnu.

J á n o s s y (1969) píše: „V důsledku občanské války, která ochromila hospodářství, nebyl ve městech ani chleba, ani práce, a proto proudili lidé zpět na venkov, takže v r. 1922 a 1923 hledalo asi 90 % obyvatelstva zabezpečení a obživu v zemědělství. V r. 1926 bylo stále ještě 87 % pracovních sil, tedy daleko více než před válkou, zaměstnáno v zemědělství. Teprve s obnovou průmyslu a s položením základů pro nové období industrializace začíná návrat do měst, který pokračuje v nezmenšeném tempu po dosažení předválečné struktury. Podíl pracovních sil, zaměstnaných v zemědělství, klesá v r. 1937 na 56 %. Tato výrazná strukturální změna je na jedné straně důsledkem industrializace, na druhé straně vyžaduje přeměnu výrobních vztahů v zemědělství. Zatímco potřeba pracovních sil mohla být v průmyslu totiž až do konce 20. let uspokojena ještě přirozeným odlivem ze zemědělství, bylo třeba mobilizovat v 30. letech nové rezervy pracovní síly. To si právě vynutilo přelom zaostalých výrobních vztahů v zemědělství.“

Nutnost vybudování těžkého průmyslu v neobyčejně krátkých časových dimenzích — jak se později ukázalo, měl SSSR k dispozici jen něco málo přes deset let mírového rozvoje — samozřejmě vyostřila rozpory, jež jsou obecně industrializaci vlastní. Proto se též nevytvářely objektivní podmínky pro využívání stimulující funkce zbožních vztahů, směna byla omezována a prakticky zrušena. Centralizace a přísná regulace všech zdrojů nahradila trh, prakticky veškerá tržní zemědělská produkce byla realizována formou povinných státních dodávek. Osevní plochy, stavy hospodářských zvířat, investice, rozdělování produkce atd. — to vše bylo státními orgány přímo regulováno.

Právě nové, změněné a v souvislosti s urychlenou industrializací krajně napjaté podmínky byly nepochybně hlavním zdrojem všech známých modifikací, jež v realizaci družstevní myšlenky nastaly.

SOUHRN

Práce se zamýšlí nad přínosem V. I. Lenina k teorii socialistických přeměn v zemědělství družstevní formou. Myšlenka zemědělského výrobního družstva jako alternativy velkého kapitalistického podniku, byla v marxistickém hnutí přijímána od samého počátku. Již Engels explicitně zdůrazňoval takové principy konstituování družstev jako jsou dobrovolnost, zakládání vysoce efektivních vzorových podniků, společenskou pomoc nově vznikajícím družstvům apod.

Přínos V. I. Lenina je spatřován v tom, že v období válečného komunismu formuluje některé nové momenty vzniku a fungování kolektivních výrobních

podniků v zemědělství (jde o vymezení vztahu subjektivních a objektivních faktorů, o pojetí a smysl ekonomické pomoci apod.). Zejména však Lenin v období nové hospodářské politiky postřehl zcela nové možnosti využití všech možných forem družstevnictví a to jak k tomu, aby se družstevnictví stalo prostředkem obnovy a růstu zemědělské výroby, tak k tomu, aby se stalo formou, již by se maximum výrobců zapojilo do ekonomického života země, což by vedlo k postupnému odstraňování izolace výrobců a k jejich začleňování do společenské dělby práce. Družstevnictví mělo přispět jak k růstu výroby, tak k akumulaci prostředků, nutných zpočátku k obnově průmyslu, později k industrializaci země. Nakonec — podle zásad dobrovolného sdružování — mělo družstevnictví vést k vytvoření zemědělské velkovýroby.

Literatura

- JANOSSY F., 1969, Na konci hospodářských zázraků. Praha.
KAUTSKY K., Agrární otázka. Praha, 1959.
KOUBA K. a kol., 1968, Úvahy o socialistické ekonomice. Praha.
LENIN V. I., Vybrané spisy. II. Praha, 1951.
Politická ekonomie, 1967, č. 2, 5, 7—8, ČSAV Praha.

Došlo dne 4. 11. 1969

Размышление над ленинскими идеями о кооперации и об их актуальности

Работа рассматривает вклад В. И. Ленина в теорию социалистических преобразований в сельском хозяйстве в форме кооперирования. Идея сельскохозяйственного производственного кооператива как альтернативы крупного капиталистического предприятия нашла свое отражение в истоках марксистского движения. Уже Энгельс ясно подчеркивал такие принципы создания кооперативов, как добровольность, организацию высокоэффективных образцовых предприятий, общественную поддержку возникающим кооперативам и т. д.

Вклад Ленина усматривается в том, что в период военного коммунизма он формулирует некоторые новые моменты возникновения и деятельности коллективных производственных предприятий в сельском хозяйстве (здесь имеется в виду определение соотношения между субъективными и объективными факторами, о понятии и смысле экономической помощи и пр.). Особенно в период НЭПа Ленин обнаружил совершенно новые возможности использования всех существующих форм кооперации как в интересах их превращения в средство обновления и подъема сельскохозяйственного производства, так и в средство включения максимального количества производителей в экономическую жизнь страны, что привело бы к постепенному устранению изоляции производителей и к их включению в общественное разделение труда. Кооперация должна была помочь как росту производства, так и накоплению средств, необходимых для возобновления промышленности, а затем и для индустриализации страны. Наконец — на принципе добровольности — кооперация должна была помочь созданию крупного сельскохозяйственного производства.

Some Considerations on Lenin's Ideas Concerning the Cooperative Movement and on their Actual Meaning

The paper considers the contribution of V. I. Lenin to the theory of the cooperative form of socialist changes in agriculture. The idea of agricultural production cooperative as an alternative to the large-scale capitalist enterprise has been accepted by the Marxist movement from the very beginning. It was already Engels who explicitly emphasized the principles of the establishing of cooperatives, such as voluntary access, forming of highly efficient model enterprises, social aid to new-emerging enterprises, etc.

The contribution of V. I. Lenin is seen in the fact that during the period of the war communism Lenin states some new aspects of the rise and functioning of collective production enterprises in agriculture (determination of the relation between the subjective and the objective factors, conception and meaning of economic aid etc.). In particular, high importance is attached to the fact that during the period of the New Economic Policy (NEP) Lenin found completely new possibilities of the use of all forms of the cooperative movement; not only for the recovery and advance of agricultural production, but also for the involvement of a maximum number of producers in the

economic life of the country. This would lead to the gradual removing of the isolation of producers and to their inclusion in the social division of work. The cooperative movement should contribute both to the increase of production and to the accumulation of the means required at the beginning for the recovery of industry, and later for the industrialization of the country. Finally, according to the principles of voluntary association, cooperative movement should lead to the creation of large-scale agricultural production.

Adresa autora:

Doc. ing. František Mysliveček, Vysoká škola zemědělská, Praha — Suchbát
